

امضای فرمان مشروطیت توسط مظفرالدین‌شاه قاجار

محمود فاضلی

نارضایتی عمیق جامعه ایران در سال‌های حکومت قاجار، ریشه اصلی اعتراضات مردمی علیه دولت و زمینه‌ساز شکل‌گیری نهضت مشروطیت بود. هرج و مرج و فساد در دستگاه اداری، تهی شدن خزانه مملکت بر اثر اسراف و ولخرجی‌های شاهان و درباریان، انجام مسافرت‌های مکرر و غیرضروری مظفرالدین‌شاه به «فرنگ» از طریق دریافت وام با شرایط سنگین از دولت‌های بیگانه و تحمیل مالیات‌های کمرشکن بر مردم، قحطی فزاینده در تهران و شهرستان‌ها، تسلط روزافزون بیگانگان بر کشور، افزایش بهای ارزاق عمومی، ظلم ماموران قاجاری نسبت به مردم، بی‌حرمتی به مراجع تقلید و زیر پا نهادن احکام اسلامی، بحران مالی و سقوط اقتصادی کشور و اعطای امتیازات گوناگون به قدرت‌های استعماری، ریشه‌های انقلاب مشروطیت بودند.

نوشته‌های روشنفکرانی همچون زین‌العابدین مراغه‌ای، طالبوف، آخوندزاده، ملک‌خان، میرزا آقاخان کرمانی، سیدجمال‌الدین اسدآبادی و دیگران زمینه‌های مشروطه‌خواهی را فراهم کرد. سخنرانی‌های سیدجمال واعظ و ملک‌المتکلمین توده مردم مذهبی را با اندیشه آزادی و مشروطه آشنا می‌کرد. نشریاتی مانند «حبل‌المتین»، «چهره‌نما» و «حکمت» و «ملانصرالدین» که در خارج از ایران منتشر می‌شدند نیز در گسترش آزادی‌خواهی و مخالفت با استبداد نقش مهمی داشتند.

کشته‌شدن ناصرالدین شاه به دست میرزا رضای کرمانی که آشکارا انگیزه خود را قطع ریشه ظلم و نتیجه تعلیمات سیدجمال‌الدین دانسته بود، کوشش بیشتر در روند مشروطه‌خواهی را سبب شد. اگرچه از مدتی قبل شورش‌ها و اعتراضاتی در شهرهای ایران علیه مظالم حکومت رخ داده بود اما شروع جنبش را معمولا از ماجرای گران‌شدن قند در تهران ذکر می‌کنند. علاءالدوله حاکم تهران هفده نفر از بازرگانان و دو تن سید را به جرم گران کردن قند به چوب بست. این کار که با تایید عین‌الدوله صدراعظم مستبد انجام شد اعتراض بازاریان و روحانیان و روشنفکران را برانگیخت. عده‌ای از مردم و روحانیان به صورت اعتراض به مسجد حضرت عبدالعظیم رفته و تحصن کردند. مظفرالدین شاه وعده برکناری صدراعظم و تشکیل عدالتخانه را داد و

علما به تهران بازگشتند. هنگامی که مظفرالدین شاه به وعده خود عمل نکرد علما از جمله سیدین سندی، سیدمحمد طباطبایی و سیدعبدالله بهبهانی به قم رفتند و تهدید کردند که کشور را ترک و به عتبات عالیات خواهند رفت. بازاریان و عده زیادی از مردم به تحصن در سفارت انگلیس اقدام کرده و خواهان آزادی علما و تشکیل عدالتخانه شدند. عینالدوله با گسترش ناآرامی‌ها در شهرهای دیگر استعفا کرد و میرزا نصرالله خان مشیرالدوله صدراعظم شد. در ابتدای حرکت، مساله اصلی، عدالتخانه و عدالتخواهی بود و به همین دلیل نهضت مشروطه را در ابتدا نهضت عدالتخانه می‌گفتند. با ادامه اعتراضات و خواسته مردم مبنی بر عزل عینالدوله و تاسیس مجلس شورای ملی در افکار مردم شاه مجبور به برکناری عینالدوله شد و با تاسیس مجلس موافقت کرد. شاه فرمان مشروطیت را در 14 مرداد 1285 امضا کرد. پس از تهیه نظامنامه انتخابات و امضای آن به وسیله شاه انتخابات مجلس در شهریور 1285 برگزار شد و نخستین مجلس مشروطه در مهر ماه همان سال گشایش یافت. این مجلس نوشتن قانون اساسی را به کمیته‌ای منتخب واگذار کرد. شاه بیمار اندکی بعد از امضای قانون اساسی درگذشت و محمدعلی شاه به سلطنت رسید. در این زمان، اهداف و ماهیت جناح‌های مختلف آشکار می‌شد. بعضی از روزنامه‌های نوظهور مقدسات مذهبی مردم را مورد حمله قرار می‌دادند، گروهی از روحانیون تهران به رهبری شیخ فضل‌الله نوری به منظور رویارویی با این تحركات، مشروطه‌خواهان را به باد انتقاد گرفتند. محمدعلی شاه برای رویارویی با مشروطه‌خواهان در پی بهانه بود و دولت روسیه نیز به عنوان حامی در کنار او قرار داشت. حمله به کالسکه شاه که برخی مورخان آن را نقشه دربار شمرده‌اند بهانه‌ای مناسب در اختیار شاه قرار گرفت. او در دوم تیر 1287 به پیشنهاد لیاخوف فرمانده روسی قزاق‌ها فرمان حمله به مجلس را صادر کرد. پس از آن، افول مشروطه آغاز شد، حضور روس‌ها در شمال و انگلیسی‌ها در جنوب کشور و مداخلات آنها موجب ضعف قدرت مرکزی می‌شد. اعتماد به مخالفان مشروطه، قدرت یافتن مجدد فرصت‌طلبان، آغاز جنگ جهانی اول، قحطی‌های وسیع، عدم موفقیت دولت در تامین امنیت و معیشت مردم و ناخشنودی فراگیر ملت، زمینه را برای ظهور دوباره استبداد فراهم کرد. عوامل شکست مشروطه را می‌توان به دو دسته خارجی و داخلی تقسیم کرد. در بخش خارجی اتحاد دولت‌های روسیه و انگلیس در مقابل خطر آلمان و تقسیم ایران در قرارداد 1907م و اشغال ایران در جنگ اول به دست قدرت‌های درگیر از عوامل خارجی دارای نقش در شکست مشروطه‌اند. از جمله عوامل داخلی شکست مشروطه، می‌توان به ماهیت کاملا متفاوت نیروهای مشروطه‌خواه اشاره کرد. مشروطه انقلابی نبود

که برخواست و اندیشه يك طبقه يا نيروي اجتماعي خاص استوار باشد. آنها به جاي گفتوگو با هم به درگيريهاي فيزيكي، تهمت، ترور و خشونت دست ميزدند. در جريان مشروطه روحانيت خسته از درگيري و دلسرد از سياستمداران از صحنه سياست کناره گرفته و ميدان را به سود مستبدان و حاميان آنها خالي گذاشت. انقلاب مشروطه با همه ناکاميهائيش آثار عمدهاي از خود بر جاي نهاد. مفاهيمي مانند قانون اساسي، مجلس، آزادي، انتخابات، تفکيک قوا با اين انقلاب مطرح شد. تشکيل مجلس شورا، تدوين قانون اساسي و تصويب متمم آن از جمله دستاوردهاي جنبش مشروطيت است. مجلس اول مشروطه 2 سال پس از شروع در 1287 توسط نظاميان روس و به ياري حکومت وقت که مشروطيت را تهديدي عليه پايههاي قدرت خود ميدانست به توپ بسته شد، سپس در فضاي اختناق ايجاد شده بسياري از رجال آزاديخواه، روحانيون دلسوز، معتمدین جامعه و روزنامه نگاران به دار آويخته شدند. نهضتي که اوایل سال 1285 با تحسن و اعتراض و فریاد مشروطه طلبان و آزاديخواهان اوج گرفت، در اواخر سال 1299 با کودتاي رضاخان به خاموشي گراييد.

□□□□□□ □□□□□□ 12 □□□□□□ □□□□□□ □□□□□□ 1400 □□□□□□